

ebből milyen (egyéni és társadalmi) veszteségek, károk származnak, sem az, hogy mi az alapvető oka e mechanizmusok fennmaradásának. Így az sem derülhet ki, hogy mi lehet egy továbblépés mozgatórugója, és hogy a kötet által inkább csak kontúrjaival érzékeltetett — mint kifejtett — továbblépés csak-ugyan megoldás lehet-e.

E hiányérzés tehát abból származik, hogy a tanulmányok nem törekszenek arra, hogy a társadalmi-gazdasági integráció egészébe illesszék a vizsgált szegmentumot, és e szegmentumról általánosítható megállapításait.

Összességében — hangsúlyozva a tanulmányok figyelmet érdemlő és fontos eredményeit — annak a törekvésnek a helyességét kell kiemelni, amelyet az "Előszó" is megfogalmaz: "... tennivalónk, hogy interdiszciplináris kutatásainkat fokozatosan integráljuk a hazai társadalomkutatások fő áramába". És annak vélelmezése, hogy ennek az integrációnak a lehetősége leginkább a hazai közgazdasági kutatások irányában kínálkozik, minden bizonnyal jelen írás szerzőjének elkötelezettsége (elfogultsága) miatt kézenfekvő.

Polónyi István

* * *

Az elmúlt években különösen intenzív kutatómunka folyt az oktatás és a gazdaság kapcsolatának, egymásra hatásának feltárása érdekében. A kutatók többségét — így a kötet szerkesztőjét és íróit is — az a szándék vezérelte, hogy a valóság által felvetett kérdésekre társadalmi-gazdasági folyamatok komplex rendszerében keressék a választ. Különösen örvendetes e megközelítés egy olyan időszakban, amikor súlyosbodó gazdasági-társadalmi problémáink rákényszerítenek bennünket arra, hogy a társadalom komplex totalitása ne csak elméleti "gesztusként" — időnként frázisként — jelenjen meg, hanem az erre vonatkozó intézkedések is ennek szellemében szülessenek.

Az Oktatáskutató Intézetben folytatott kutatások ugyanakkor szerves folytatásai annak a tudományfejlődési folyamatnak, amelyet a szerkesztő így összegezt: "... az oktatásügyre és az iskolára vonatkozó kutatások rendkívüli mértékben tudományközivé váltak. ... ennek a tudományfejlődési folyamatnak is eredménye, hogy a neveléstudomány integráló ereje csökkenni látszik, viszont új problémák világosodnak meg." A tanulmánykötetben közzétett írások, a különböző típusú döntések folyamatának regisztrálása, az empirikus vizsgálatok kiválasztása és tapasztalataink elméleti igényű elemzése összességében

és egyenként is széles körű hazai és külföldi szakirodalomra, kutatási tapasztalatra épülnek. Közzétételük több tudományterület szempontjából is hasznosítható. Így a kötet nemcsak az oktatással foglalkozó szakemberek számára lehet hasznos olvasmány, de az ő számukra is újat nyújt. Egyet kell értenünk Kozma Tamással abban, hogy az az oktatáskutató, aki a tudományos kutatást életpályaként vállalta és alapképzettsége szerint nem pedagógus, másként kötődik az iskolához és az oktatásügyhöz: tudományos kérdésként éli át — nem pedig személyes sorsként —, miközben továbbra is közgazdász vagy más társadalomkutató marad. Így helyzetéből következően új összefüggéseket vagy más ismerteket más megközelítésben tárhat fel, összességében objektívebb lehet, mint a közvetlenül e területen dolgozók. Ugyanakkor legalább ennyire fontosnak tartjuk, hogy az oktatás maga, az ott dolgozók ismerjék e kutatásokat, véleményt mondjanak róluk, részt vegyenek e folyamatban. Amennyiben a kutatások az "iskolán kívüli pályán" mozognak, az oktatástervezés pedig "hivatali apparátusokban folyik", megmarad bezárva saját tervei közé abban az értelemben is, hogy nem mérlegelheti terveinek tényleges társadalmi hatásait és nem várhatja a tervezés és döntés, de a végrehajtás vonatkozásában sem az alulról jövő kezdeményezést.

Nem célunk az egyes tanulmányok részletes elemzése, csupán néhány általunk fontosnak tartott — és ezáltal bizonyos vonatkozásban önkényesen kiválasztott — összefüggés kiemelésére vállalkozunk.

A tanulmánykötet megjelöli azokat az "érdekcsoportokat" és konfliktusforrásokat, amelyek az oktatás további sorsát érintik. Bár alapvetően nem közgazdasági műről van szó, a tanulmányokban jól tükröződnek az újratermelés folyamatában, gazdaságirányítási rendszerünkben meglévő ellentmondások, funkciózavarok, hiszen ezek az oktatást is érintik. Ugyanakkor a tanulmány szerzői egy sajátos indokot is említenek, amely a kutatásokat a fejlesztések területére irányítja: "a fejlesztések pénz- és anyagigénye azt a reményt kelti, hogy e materiálisabb tárgyak körül folyó alkufolyamatok, az ezekkel kapcsolatos állásfoglalások, érvek, vélemények és értékek megfoghatóbbak, visszaidézhetőbbek, követhetőbbek lesznek vizsgálataink során, mint esetleg a pedagógiai folyamatokban megvalósuló törekvések".

A kötetben közreadott kutatási eredmények megerősítették azt a véleményünket — bár a "maradékely" megjelöléssel nem mindegyik kutató tud azonosulni —, hogy az oktatásra vonatkozó döntéseknél a "maradékely" érvényesül. Az ugyan vitatható, hogy a kialakult helyzet egyfajta fontossági sorrend következménye-e, vagy bizonyos szűk keresztmetszetek felszámolására irányuló törekvések táplálják, de az 1970-es és 1980-as évek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy gazdasági kényszerhelyzetekben az oktatás éppúgy háttérbe szo-

rul, mint a nem termelő szférának tartott infrastruktúra egésze. A centralizált és decentralizált oktatásirányítás okait, illetve a decentralizálás megvalósítása előtt álló akadályokat szinte mindegyik tanulmány elemzi.

A jelenlegi gyakorlat kritikája éppúgy, mint a továbbfejlesztésre vonatkozó javaslatok szorosan kapcsolódnak, mondhatnánk, szervesen összefüggnek a társadalmi-gazdasági reformfolyamat eredményeivel és korlátaival. Az esettanulmányok és elemzések alapján bizonyított, hogy az oktatásirányítás továbbfejlesztése szoros összefüggésben van a gazdaságirányítás és a közigazgatás reformjának kérdéseivel. Csak egyetérteni lehet azon megállapítással, miszerint az oktatásirányítás folyamatos fejlesztésére szükség van, de "az irányítás centralizáltságának a fenntartása mellett elképzelhetetlen, ugyanakkor a decentralizálásnak számtalan akadálya van, melyek közül egyik legjelentősebb a helyi oktatásigazgatási irányítás relatív fejletlensége". Különösen érdekesnek tartjuk a kötet azon tanulmányát, amely a VI. ötéves terv "esetén" keresztül mutatja be a középtávú oktatástervezés mechanizmusát és annak ellentmondásait. Komoly konfliktusforrást jelentett, hogy a terv készítésekor az oktatásra vonatkozó távlati fejlesztési terv még nem készült el. A terv hiánya is erősítette a társadalmunkban különben is funkcionáló gyakorlatot, amelynek során, már a tervezés és döntés folyamatában túl sok az informális elem, komoly szerepe van a "kijárásnak", a kapcsolatoknak stb.

"Szükséges azonban itt megjegyeznünk, hogy a személyes rokonszenv beszüremkedése és jelentősége nem tartható a felsőbb hivatali szinteken történő fejlesztési igényelbírálás diszfunkcionális elemének, hanem éppen e döntési mechanizmus egyik lényeges, funkcionális elemének kell látnunk. Hiszen a fejlesztési igények norma szerinti elbírálásának hiányában szükségszerűen előtérbe kerülnek a döntés meghozatalában hivatalosan illetékesek személyes meggyőződései és elvárásai." E tényezők leginkább a helyi szintű folyamatoknál mutathatók ki. Az érdekképviselőt valós oktatási érdekeken nyugvó háttérhez hiányzik a szakma szerveződése, a különböző, meglehetősen heterogén érdekek nem kerülnek "nyílt konfrontálódásra", nem valósul meg valós érdek-egyeztetési mechanizmus. A szerzők biztató változásként érzékelik, hogy az utóbbi időben "a döntések megfogalmazásában nagyobb fokú nyitottság érzékelhető. Ez megnöveli a végrehajtás szerepét és jelentőségét, illetve talán a megnövekedett szerepet tükrözi a döntések nagyobb fokú nyitottsága."

Sajátos módon jelenik meg az "érdekvizonyok és alkufolyamatok" elemzése a középfokú szakképzés vonatkozásában, ahol az oktatás és a gazdaság rövid távú érdekei is összeütközésbe kerülnek egymással: "a tanács általában szabadulni szándékozik attól a tehertől, amit a helyi oktatási szerkezet stra-

tégiájának meghatározása számára jelent. Ezért a döntési kritériumokat azoknak érdekeire építi, akik egyéb területeken is hatalommal, érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. Ám a nagyvállalatok számára — akik erre alkalmasnak látszanak — az iskola mint külső piac csak olcsó munkaerőforrást jelent. Nehezen érhető el, hogy a vállalatok aktívan — például költségszinten is — beépüljenek a szakképzésbe."

E tényeken alapuló megállapítás egyrészt tükrözi azokat a réseket, hiányokat, amelyek jelenlegi oktatási rendszerünket, az oktatásügyre vonatkozó koncepciót jellemzik. Másrészt azt bizonyítja, hogy bár a gazdasági érdekek megjelenése és érvényesítése területén is bőven léteznek diszfunkciók, a gazdasági érdekek még mindig karakterisztikusabban jelennek meg, a vállalatok sokkal inkább rendelkeznek érdekérvényesítési eszközökkel, mint az oktatási szféra. E különbség nem jelentene igazán problémát, hiszen az oktatásnak végül is — különösen a szakképzésnek — a gazdaság igényeinek megfelelő munkaerőt kell képeznie, de egyáltalán nem biztos, hogy ezt a vállalatok rövid távú érdekeinek kell alárendelni.

Feltétlenül figyelmet érdemel a lakossági érdekérvényesítés vizsgálata, hiszen aligha szorul bizonygatásra, hogy az oktatásügy valamilyen formában a családok mintegy kétharmadában naponta jelen van. Hogy milyen módon? — erről mond véleményt a következő megállapítás: "Mindenekelőtt arról a körülményről, hogy az iskola — bevalljuk vagy tagadjuk — bürokratikus intézmény lett és maradt abban az értelemben, hogy állami, hivatali követelményeket támaszt az állampolgárral és gyerekével szemben. Ez önmagában még nem újszerű fejlemény. ... Korunk oktatásügyének csaknem mindenkit átfogó szervezete annyiban új fejlemény, amennyiben most már csaknem kizárólag államilag szervezett (az iskolák államosítása, illetve a termelőerők s velük a kapcsolódó szakképzés állami kézbe vétele óta), s így eltérő utaknak és egyéni megoldásoknak mindig csak ezen az államilag szervezett nagyrendszeren belül van lehetősége, nem pedig azon kívül, annak alternatívájaként."

A megállapítással egyetértve jegyezzük meg, hogy jó lenne, ha legalább az államilag szervezett nagyrendszer adta lehetőségeket kihasználtuk volna az elmúlt évtizedekben, de mindannyiunk számára egyértelmű, hogy a lehetőség még nem valóság. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a fejlődés alternatívái sok elméleti és gyakorlati kérdést érintenek — a tulajdonviszony problémától az áru-e a kultúra stb. témakörökig, de a sok-sok nyitott, megválaszolatlan kérdés nem riaszthat vissza bennünket a tanulmánykötetben is közreadott kutatástól, illetve az itt megfogalmazott új kérdésfelvetésektől és a válaszok keresésétől. "Egy krónikus hiánygazdálkodásban, amelyben az oktatás

hazánkban van, valamint a társadalmi igények szerkezeti változása során, ezek az érdekütközések megnövekednek: az oktatás lakossági szempontból többé vagy kevésbé fontos javakat kínálhat. Minden eddigi adatunk arra vall, hogy bizonyos társadalmi csoportok számára az oktatás kínálta javak fontosabbakká váltak az elmúlt évtizedekben. Kérdés, miként sikerül valóban megszerezni őket. E tekintetben az állampolgárok társadalmilag ugyancsak elhatárolható csoportjainak többé vagy kevesebb "hatalma" van az oktatás fölött. A "hatalom" itt egyértelműen érdekeik érvényesítésének lehetőségeire utal: annak van "hatalma" az oktatásügy, az iskola vagy a pedagógus fölött, aki meg tudja szerezni a maga számára az említett oktatási javakat. Nyilvánvaló, hogy e küzdelemben az esélyek is egyenlőtlenek az állampolgár és állampolgár között."

Ugyanakkor a szerzők figyelmeztetnek arra, hogy "a ma létező egyfajta "érdekérvényesítések" nagyon is törékeny lehetőségek; lényegében a mindenkori "hatalmi centrum" jóindulatú elemzésén alapulhatnak csak. Vagyis, ha igényeljük a lakossági érdekérvényesítéseket, kívánatos lenne meg is szilárdítanunk, intézményesítenünk őket."

A tanulmánykötet, mely szerkezetileg egységes és realizálja a szerkesztő, Kozma Tamás előszóban megfogalmazott — és a kutatás során is követett — céljait, még akkor is némi hiányérzetet kelt az olvasóban, ha figyelembe veszi, hogy ezek a kutatások nem elsősorban az iskolára, hanem egy azon kívüli szférára, az oktatástervezésre irányulnak. Úgy gondoljuk, hogy egy olyan folyamatban, melynek célzott iránya a decentralizálás és demokratizálás, közép-pontba kellene állítani az iskolát, mindenképpen nagyobb szerepet kellene tulajdonítani az intézményrendszer hierarchiájában "alsó szinten" lévő iskolának.

Egyetértünk a kötet szerkesztőjével abban, hogy a tanulmányokban felvetett kérdések, problémák nemcsak az oktatásra érvényesek, így a megoldási javaslatok — az oktatástervezés továbbfejlesztése — is túlmutat az oktatás szféráján. Éppen ezért a gyakorlatban működő pedagógusok és a társadalomkutatók számára egyaránt ajánljuk "A tervezés és döntés anatómiája" című tanulmánykötetet.

Aradi Lászlóné és László Mária